

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ПІДЛІТКІВ ЯК СУБ'ЄКТІВ ДОСЛІДНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Актуальність теоретичного обґрунтування психолого-педагогічних особливостей виховання суб'єктності підлітків в процесі дослідницької роботи обумовлена сенситивністю визначеного вікового періоду для розвитку суб'єктної позиції школярів у процесі дослідницької діяльності. Метою статті є розкриття психологічних та педагогічних особливостей виховання підлітків як суб'єктів дослідницької діяльності. Автором наголошено, що важливим у процесі формування підлітка як суб'єкта дослідницької діяльності є врахування пізнавальної мотивації та дослідницької активності підлітків, їх інтелектуальних умінь, особливостей аналітичного та критичного мислення; розвитку схильності до рефлексії та самоаналізу.

Ключові слова: суб'єкт, підліток, дослідницька діяльність, підліток як суб'єкт дослідницької діяльності.

Постановка наукової проблеми та її значення. Сучасний соціально-економічний розвиток українського суспільства значно актуалізує формування активної, самостійної та відповідальної особистості, особистості, яка здатна розкривати, вільно розвивати та реалізувати свій особистісний потенціал. Реалізувати власний потенціал особистість може у ході залучення її до діяльності, яка, за твердженням Г. Пустовіта, "розкриває спосіб буття людини, у межах якого відбувається зіткнення цілепокладаючої волі суб'єкта, його потреб, а отже визначеної ним мети життєдіяльності..." [12, с. 77–78]. Саме такою діяльністю і є дослідницька діяльність, спрямована на пошук, вивчення і пояснення фактів і явищ дійсності з метою набуття та систематизації суб'єктивно нових знань про них. Однак, реалізація дослідницької діяльності неможлива без урахування психологічних особливостей становлення підлітків як суб'єктів діяльності.

Аналіз останніх досліджень з проблеми. Питання усвідомлення особистістю самого себе як суб'єкта діяльності у підлітковому віці досліджувалася С. Рубінштейном, О. Леонтьєвим, А. Вербицьким, І. Неволіним та ін. Психологічні особливості формування особистості як суб'єкта діяльності – К. Абульханова-Славська, В. Асеев, І. Бех, А. Брушлинський, А. Журавльов, В. Знаков, В. Рибалка, В. Селіванов, В. Татенко, Д. Фельдштейн та ін.

Теоретичні основи організації дослідницької роботи розкрито у працях Б. Гніденка, С. Гончаренка, Є. Коршака, А. Кушнірук, М. Мартинюка, Д. Пойя, В. Прошкіна, С. Ракова, О. Скафи, В. Шахова та інших учених. Аналіз психолого-педагогічної літератури свідчить, що дослідницьку діяльність учені називають і науково-дослідницькою (О. Анісімова, Г. Артемчук, Л. Левченко, В. Маскін, ВГ. Цехмістрова, Л. Шевченко), і навчально-дослідницькою (С. Коршунов, І. Кравцова, Н. Недодатко), і експериментально-дослідницькою (В. Смагін). Проте, незалежно від виду дослідницької діяльності, вона спрямована на здійснення цілеспрямованого розвитку особистості та формування його як суб'єкта цієї діяльності.

Водночас здійснений аналіз філософської, соціологічної і психолого-педагогічної літератури засвідчив про незначну кількість узагальнюючих праць, присвячених аналізу педагогічних і психологічних особливостей становлення підлітка як суб'єкта дослідницької діяльності.

Метою статті є характеристика психолого-педагогічних особливостей формування підлітків як суб'єктів дослідницької діяльності.

Результати теоретичного дослідження. Кожен період розвитку особистості має свій специфічний зміст, свій вплив на становлення здібностей людини, прагнення до самовизначення й самоутвердження. Визначення психолого-педагогічних особливостей становлення підлітків як суб'єктів дослідницької діяльності вимагає з'ясування сутності понять "суб'єкт", "дослідницька діяльність", "підліток як суб'єкт дослідницької діяльності" та, відповідно, визначення психологічних та педагогічних особливостей підлітків як суб'єктів дослідницької діяльності.

У Великому тлумачному словнику сучасної української мови суб'єкт розуміється як істота, що здатна до пізнання навколишнього світу, об'єктивної дійсності й до цілеспрямованої діяльності [4, с. 1211]. М. Коджаспирова та А. Коджаспиров під суб'єктом розуміють індивіда, наділеного своїм внутрішнім світом, предметно-практичною активністю і пізнанням [7, с. 144].

К. Абульханова-Славська зауважує, що саме суб'єкт має потенційні можливості змінювати самого себе, адже у психології суб'єкт не просто суб'єкт активності, розвитку, самодіяльності, але такої міри активності, яка забезпечує його розвиток і самодіяльність, активність, і в цьому полягає його самодетермінація [1, с.49]. Конкретизація поняття "суб'єкт" визначається такими процесуальними показниками як самосвідомість, самооцінка, самовизначення, саморегуляція, саморефлексія, Я-концепція, зростання ролі цього методологічного поняття в психологічній і педагогічній науках як однієї із системостворювальних основ дослідження особистості [3, с. 34–45].

Аналізуючи сутність дослідницької діяльності констатуємо, що це вид навчально-пізнавальної роботи творчого характеру, який, на думку М. Князян, націлений на пошук, вивчення й пояснення фактів і явищ дійсності з метою набуття та систематизації суб'єктивно нових знань про них [6, с. 19]. Під дослідницькою діяльністю будемо розуміти творчий процес пошуку або конструювання раніше суб'єктивно-невідомого, результатом якого є формування дослідницької позиції та дослідницьких умінь. Визначальною ознакою дослідницької діяльності є наявність таких елементів, як практична методика досліджень, власний науковий матеріал, аналіз власних даних і висновки щодо проблеми, що досліджується. Дослідницька діяльність стимулює процес пошуку підлітками суб'єктивно невідомих їм властивостей елементів системи, зв'язків та співвідносин між ними, внаслідок чого в них формуються нові знання й розвиваються дослідницькі вміння й навички.

Підлітковий вік – це складний відповідальний період становлення особистості (за Л. І. Божович, це період другого народження особистості), в якому формується соціальна спрямованість і моральна свідомість: моральні погляди, судження, оцінки, уявлення про норми поведінки, запозичені у дорослих. Шлях оволодіння ними відбувається через реальні стосунки, через оцінку їхньої діяльності дорослими [11, с. 25].

Саме підлітковий вік є сензитивним для розвитку особистості як суб'єкта дослідницької діяльності, оскільки рушійною силою психологічного розвитку підлітка є *інтереси*. А зникнення інтересу до пізнання свідчить про необхідність пошуку шляхів зацікавлення учня навчальним предметом на новому рівні, залучивши його до самостійного засвоєння знань, розвитку загальних умінь і навичок, необхідних у дослідницькому пошуку. З огляду на це, вагомою є думка Л. Виготського, який наголошує, що проблема інтересів у підлітковому віці є "ключем до всієї проблеми розвитку підлітка" [5]. Тому слід зауважити, що протягом цього періоду відбуваються численні психологічні зрушення, зіткнення із освітньо-виховним середовищем навчального закладу, причому проходять ці процеси по-різному, залежно від соціокультурних умов, які притаманні даному суспільству. З огляду на це, головним завданням соціалізації підлітка, яке забезпечує його багатогранний розвиток, є формування системи потреб у процесі самореалізації особистості та їх прояв у стилі життєдіяльності підлітка. Адже, дослідницька діяльність учнів, як свідчать дослідження В. Козленко, є потребою, що притаманна кожній людині від народження і виявляється в формі рефлексів: "що з цим можна зробити?" [8].

Підлітковий вік – це період взаємодії особистості з оточуючим її середовищем, зокрема з іншими учасниками дослідницької діяльності. У цей час кардинальних змін зазнають усі зусилля підлітка, спрямовані на самоактуалізацію, самореалізацію, самооцінку, творчість, мобільність особистості [9]. Підлітки як суб'єкти дослідницької діяльності прагнуть утвердження своєї суб'єктної винятковості, хочуть виділятися поміж ровесників. Це посилюватиме їх пізнавальну мотивацію, що співвідноситься із змістом дослідницької діяльності – її предметом, засобами, способами розв'язування навчальних завдань. Отже, в дослідницькій діяльності відбуваються внутрішні особистісні перетворення підлітків, обумовлені активізацією педагогом їх мотивації та розвитком їх творчого потенціалу.

Водночас у цей період формуються і нові мотиви навчання, пов'язані з розумінням ідеалу, баченням життєвої перспективи, першими професійними намірами і самосвідомістю. Незадоволення собою і прагнення реалізувати задумане стимулюють пізнавальну активність підлітка. У цей час до підлітка потрібно ставитися як до суб'єкта, який прагне відчувати себе дорослим. Він хоче бути розумним, самостійним, умілим, діловитим, здатним самотужки розв'язувати власні проблеми, однак для цього підлітку бракує знань, умінь, досвіду. Тому, залучаючи до дослідницької діяльності, педагогу потрібно підтримати, навчити, показати, застерегти підлітків від помилок, необережних дій і вчинків.

Підлітковий вік також характеризується стійким прагненням до розумової діяльності, до оволодіння новими знаннями та вміннями, формуванням усвідомленого інтересу до конкретних навчальних предметів і, відповідних їм, галузей науки, техніки, мистецтва, спорту. Найчастіше підлітків приваблюють самостійна робота на заняттях, складний навчальний матеріал, можливість самотужки організувати пізнавальну діяльність за межами школи. Однак, вони не завжди можуть реалізувати нові форми навчальної та пошукової діяльності. У цьому контексті вагомою у процесі дослідницького процесу є допомога педагога, який підтримуючи і стимулюючи пізнавальні інтереси, заохочуючи подальші зусилля підлітків, прищеплює їм віру в себе.

Підлітковий вік є важливим у формуванні особистості як суб'єкта дослідницької діяльності, оскільки саме в цей час відбувається активний розвиток логічного, теоретичного мислення, вдосконалення процесу засвоєння наукових понять, що сприяє вищій формі інтелектуальної діяльності

підлітків, мотивує високоморальну поведінку. Виконуючи дослідницькі завдання, підліток зазнає якісних змін у структурі діяльності та особистості в цілому, тобто в ефекті розвитку. Саме у процесі дослідницької діяльності школярі розвивають уміння:

- сформулювати і усвідомити проблему;
- спостерігати явища, факти, події та ставити запитання;
- формулювати гіпотези та добирати способи їх перевірки;
- організувати дослідження;
- робити практичні висновки [2].

Сучасний підліток знаходиться в нескінченному проблемному полі, і через вирішення конкретних проблем відбувається його перехід на якісно новий ступінь розвитку. З огляду на це, на особливу увагу в процесі формування підлітка як суб'єкта дослідницької діяльності, заслуговує рефлексивна позиція особистості, а саме здатність до узагальнення та інтеграції суперечливої інформації щодо себе та оточення, систематизації варіантів дій, оптимального вибору тих чи інших вчинків [10]. Рефлексія, на нашу думку, є ядром саморозвитку особистості підлітка. Умовою саморефлексії виступає різнобічний самоаналіз, переакцентування світу на себе. Саме саморозвиток особистості підлітка – це вмотивована, свідомо, відрефлексована на основі самопізнання, самовизначення, самоконтролю, самоосвіти діяльність, спрямована на самовдосконалення природних та духовних якостей, на розвиток дослідницького потенціалу, діалогового дивергентного мислення, на самореалізацію творчих здібностей у процесі дослідницької діяльності та життєтворення загалом. З огляду на окреслене, важливим є вміння педагога розвивати рефлексію підлітків, спрямувати діяльність підлітків на самопізнання, самоконтроль, самоосвіту на самовдосконалення природних та духовних якостей.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, саме в процесі дослідницької діяльності відбувається розвиток пізнавальної мотивації та дослідницької активності підлітків, їх інтелектуальних умінь, аналітичне та критичне мислення; розвиток схильності до рефлексії та самоаналізу; широке використання суб'єктного досвіду в інтерпретації та оцінці фактів, явищ, подій навколишньої дійсності, самовідданість пошуковій роботі, що зумовлена глибоким інтересом до наукових проблем. Суб'єктом дослідницької діяльності є підліток, здатний до самостійного пошуку суб'єктивно невідомого знання, до засвоєння набутого досвіду творчої діяльності та досягнення суб'єктивно нових висновків дослідження. Вагома роль у формуванні підлітка як суб'єкта дослідницької діяльності відводиться керівній ролі педагога.

Проведене дослідження не висчерпує всіх аспектів аналізу психологічних та педагогічних особливостей підлітків як суб'єктів дослідницької діяльності. У подальшому актуальною залишається розробка методів формування суб'єктності підлітків, як учасників дослідницької діяльності.

Використані джерела

1. Абульханова-Славська К. О. Методологічне значення категорії суб'єкта для сучасної психології / К. О. Абульханова-Славська // Людина. Суб'єкт. Вчинок: філософсько-психологічні студії / О. А. Донченко [та ін.]; заг. ред. В. О. Татенко. – К. : Либідь, 2006. – С. 37–51.
2. Антонова О.Є. Роль діагностики у розвитку дослідницьких здібностей старшокласників / О.Є. Антонова // Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. – Житомир, 2011. – 399 с.
3. Бех І. Д. Виховання особистості: у 2-х книгах. Кн. 2: Особистісно-орієнтований підхід: науково-практичні засади / І. Д. Бех. – К. : Либідь, 2003. – 344 с.
4. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В 27 В. Т. Бусел. – К., Ірпінь: ВТФ "Перун", 2002.- 1440 с.
5. Выготский Л. С. Собрание сочинений: в 6 т. / Л.С. Выготский; [гл. ред. А.В. Запорожец]. – Т. 2.: Проблемы общей психологии. – М.: Педагогика, 1982. – 504 с.
6. Князян М. Навчально-дослідна діяльність студентів як засіб актуалізації професійно значущих знань : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.01 "Теорія та історія педагогіки" / М.О. Князян. – Одеса, 1998.
7. Коджаспирова Г. М. Педагогический словарь: для студ. высш. и сред. пед. уч. заведений / Г. М. Коджаспирова, А. Ю. Коджаспиров. – М. : Издательский центр "Академия", 2001. – 176 с.
8. Козленко В. Н. Проблема креативности личности: психология творчества: общая, дифференциальная, прикладная / В.Н. Козленко. – М., 1990.
9. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность / Алексей Николаевич Леонтьев. – М. : Наука, 1975. – 297 с.

10. Литовченко В. Н. Формирование исследовательских умений студентов педагогических специальностей университета средствами НИР : дис. на соискание научн. степени канд. пед. наук : 13.00.01 / В. Н. Литовченко. – Минск, 1990. – 197 с.
11. Основні орієнтири виховання учнів 1-12 класів загальноосвітніх навчальних закладів України. Програма. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2009. – 80 с.
12. Пустовіт Г. П. Теоретико-методичні основи екологічної освіти і виховання учнів 1–9 класів у позашкільних навчальних закладах: монографія / Г.П. Пустовіт. – К.-Луганськ : Альма-матер, 2004. – 540 с.

Budnik S.

PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL FEATURES OF FORMING TEENAGERS AS SUBJECTS OF RESEARCH ACTIVITY

Relevance of theoretical study concerning psychological and pedagogical features of teenagers' subjectivity education in the process of research activity is conditional on sensitivity of the certain age period for development of pupils' subject position in the research activity.

Purpose of this paper is to outline the psychological and pedagogical features of teenagers' education as subjects of research activity. The author emphasized that an important fact in formation of a teenager as a subject of research activity was consideration of cognitive motivation and research activity, their intellectual abilities, characteristics of analytical and critical thinking; development of tendency to introspection and self-analysis; wide use of subjective experience in interpretation and evaluation of facts, phenomena, events, reality, dedication bots caused by deep interest in scientific problems. It is noted that the subject of research activity is a teenager, capable of independent search of subjectively unknown knowledge, learning the lessons of creativity and achieving subjectively new research findings. It was found that adolescence is a period of interaction of the individual with environment including the other members of research activities. In this period, all the teenager's efforts aimed at self-actualization, self-realization, self-esteem, creativity, individual mobility suffer dramatic changes. Teenagers as subjects of research activity aspire to their subjective exclusivity; want to stand out among others. It would enhance their cognitive motivation relating to the content of research – its subject, means, methods of educational problems solving. Consequently, in the research activities teenagers' inside personal transformation due to a teacher's activation of their motivation and development of their creative potential, take place.

An important role in formation of a teenager as a subject of research activity is assigned to leading role of a teacher.

Key words: *subject, teenager, research activity, teenager as a subject of research activity.*

Стаття надійшла до редакції 21.10.2014